

і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – 2008. – № 12. – С.176–183. 11. Держархів Вінницької області, ф. П. 1, оп. 1, спр. 241. 12. ЦДАВО України, ф.Р. 2, оп. 2, спр. 604. 13. Держархів Хмельницької області (далі – Держархів Хмельницької обл.), ф. Р. 337, оп. 1, спр. 721. 14. Держархів Хмельницької обл., ф.П. 301, оп. 1, спр. 44. 15. Держархів Вінницької області, ф.П. 29, оп. 1, спр. 206. 16. Держархів Вінницької обл., ф.П. 1, оп. 1, спр. 464. 17. Держархів Хмельницької обл., ф.Р. 337, оп. 1, спр. 100. 18. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 20, спр. 1450. 19. Держархів Хмельницької області, ф. Р. 337, оп. 1, спр. 4. 20. Держархів Вінницької обл., ф. Р. 925, оп. 1, спр. 204. 21. Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації. / Авт. кол. В. М. В'язовецький, А. П. Гаврищук, В. М. Голев та ін. – вид. 2-е, перероб. – Львів: Каменяр, 1982. – 271 с. 22. Держархів Хмельницької області, ф. Р. 337, оп. 1, спр. 8. 23. Держархів Вінницької обл., ф. Р. 925, оп. 1, спр. 169. 24. Держархів Хмельницької обл., ф. Р. 1010, оп. 1, спр. 351. 25. Держархів Вінницької обл., ф. Р. 925, оп. 1, спр. 130. 26. Держархів Вінницької обл., ф. Р. 489, оп. 1, спр. 61. 27. Держархів Вінницької обл., ф. П. 33, оп. 1, спр. 668. 28. Держархів Вінницької обл., ф.П. 29, оп. 1, спр. 290. 29. Держархів Хмельницької обл., ф. П. 301, оп. 1, спр. 16.

Мькола Олійнык

ЛИКВИДАЦИЯ НЕГРАМОТНОСТИ НА ПОДИЛЛИ В ГОДЫ НЭП (1921–1928 ГГ.)

Выяснено состояние системы образования и уровень грамотности подолжан на начало НЭП. Проанализировано пути, формы и методы проведения кампании ликвидации неграмотности на Подиллы в 1921–1928 гг. Замечено, что в первую очередь данная работа проводилась среди милиционеров, комсомольцев, допризывников и заключенных. Рассмотрено материальное и кадровое обеспечение этой кампании, отношение власти большевиков к учителям. Исследовано ее восприятие подолжанами, трудности и реальные достижения борьбы с неграмотностью.

Ключевые слова: НЭП, неграмотность, «грамчека», ликнеп, ликвидационный пункт.

Mykola Oliynyuk

ERADICATION OF ILLITERACY IN PODILLYA REGION DURING NEP (1921–1928)

The article studies the state of educational system and the level of illiteracy among the inhabitants of Podillya region at the beginning of NEP. It analyses the means, forms and methods of the 1921–1928 campaign to eradicate illiteracy in the region. It is noted that the initial efforts were undertaken among the militia, the members of Komsomol, conscripts and prisoners. The article explores material and staff resources allocated for the campaign, Soviet authorities' attitude towards teachers, perception of the campaign by the inhabitants of the region, difficulties and achievements of the efforts to eradicate illiteracy.

Key words: NEP, illiteracy, «Gramcheka», liknep, liquidation point.

УДК 94 (477)

Андрій Криськов

УКРАЇНСЬКИЙ ВИСОКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ ІМЕНІ М. ДРАГОМАНОВА У ПРАЗІ (1923–1933 РР.)

Статтю присвячено дослідженню питання створення і десятилітнього функціонування у Празі українського вищого навчального закладу з підготовки педагогів. Проаналізовано основні результати діяльності навчального закладу.

Ключові слова: українська еміграція, Чехо-Словаччина, Український громадський комітет, видавництво, гімназія.

У серпні 1919 р. в Чехо-Словацькій Республіці (далі – ЧСР) з'явилися політичні емігранти із українських земель – військовослужбовці Української Галицької Армії та представники урядових структур ЗУНР, яких розміщено у таборах для інтернованих та у «робітничих сотнях» по всій території республіки. Оскільки вік переважної більшості емігрантів не перевищував тридцяти років і гострим було питання здобуття освіти, а в еміграції опинилося багато колишніх викладачів українських університетів, то, за погодженням з урядовими колами ЧСР, розпочалося створення українських навчальних закладів.

Це питання не отримало належного висвітлення в українській історіографії і не було предметом окремого дослідження, хоча інформація про українські вищі навчальні заклади зустрічається у низці праць дослідників [1].

Метою статті є дослідження питання створення і функціонування в ЧСР Українського Високого педагогічного інституту імені М. Драгоманова (далі – УВПІ ім. М. Драгоманова), заснованого у

Празі 1923 р. Це був науково-педагогічний заклад для підготовки учителів. Ідея заснування інституту належала Українському громадському комітетові (далі – УГК). Ще наприкінці 1922 р. прийнято спеціальну постанову управи комітету про заснування інституту. 15 січня 1923 р. загальні збори УГК створили комісію для організації Українського учительського інституту. До складу комісії увійшли С. Русова, О. Галаган та І. Паливода. Пізніше членами комісії стали О. Ейхельман, М. Шаповал, Н. Григорієв та М. Галаган. Варто зазначити, що ідея створення інституту знайшла підтримку в міністра закордонних справ ЧСР Е. Бенеша, його заступника В. Гірси та в міністра освіти ЧСР Бехіне [2, арк. 2]. В пам'ять про видатного українського вченого, емігранта М. Драгоманова інституту присвоєне його ім'я.

У процесі існування інституту довелось не раз змінювати свій статут, органи управління і навіть саму назву. Впродовж 1923–1925 рр. ця установа перебувала у повній залежності від свого засновника. Лише після ухвали загальних зборів УГК від 9 листопада 1924 р. інститут відокремлено від УГК. Усі керівні функції перейшли до професорської ради та її органів. Розпорядженням міністерства закордонних справ ЧСР від 21 лютого 1925 р. УВПІ ім. М. Драгоманова підпорядковано безпосередньо чехо-словацьким міністерствам [2, арк. 18]. Хоча педагогічний інститут створювався з дворічною навчальною програмою, перед відкриттям навчальні плани перероблено з розрахунку на трирічний термін навчання. У 1925–1926 н. р. УВПІ ім. М. Драгоманова перейшов на чотирирічне навчання.

Метою діяльності інституту була підготовка учителів для української школи, а також інструкторів та адміністраторів народної освіти. Педінститут складався з трьох відділів: літературно-історичного (підвідділи – української мови і літератури, історії та суспільних наук), природничо-географічного та фізико-математичного (об'єднані у математично-природничий) та музично-педагогічного (з 1924 р. з підвідділами вокальним та інструментальним). У 1924 р. природничо-географічний та фізико-математичний факультети були об'єднані в математично-природничий факультет, а також створено новий музично-педагогічний факультет (підвідділи вокальний та інструментальний) [3, с. 487].

В інституті вивчались загальні дисципліни (обов'язкові для всіх студентів) та спеціальні, які були обов'язковими для студентів окремих факультетів і підвідділів. Також на всіх факультетах існували і необов'язкові дисципліни (факультативи). Навчання в ньому тривало чотири роки, причому на першому курсі викладались переважно загальні та теоретичні дисципліни, а на трьох інших – спеціальні та науково-практичні. Заняття тривали з жовтня – до червня і проводилися в приміщеннях різних вузів та шкіл м. Праги [4, с. 173].

За весь час існування в УВПІ ім. М. Драгоманова навчалось 178 осіб. З них отримали дипломи та звання педагога 85 осіб. В інституті здобували освіту представники відомої поетичної «празької школи», інші відомі українські письменники та поети, зокрема О. Бабій, Б. Гомзин, Ю. Дараган, О. Ольжич-Кандиба, В. Зарицький, О. Стефанович, Ю. Шкрумеляк та інші [5, арк. 20–25; 6, арк. 39; 7, с. 362; 8, с. 71].

Крім студентів з державними стипендіями, в інституті навчались і студенти без стипендій. Зазвичай, таких студентів набирали небагато – 10–15 осіб щороку. Для матеріальної допомоги їм співробітники УВПІ ім. М. Драгоманова створили спеціальний фонд, грошові надходження до якого забезпечувались добровільним 3 % самооподаткуванням. При інституті існував і окремий допомогий комітет, який матеріально допомагав студентам з окремого фонду. Завдяки цьому фонду інститут зміг забезпечити прийом студентів на перший курс у 1927–1928 та 1928–1929 навчальних роках, коли влада ЧСР припинила виділяти фонди для створення нових стипендій [9, арк. 5].

При інституті діяло декілька наукових товариств. Так, у 1924 р. засноване «Товариство ім. Г. Сковороди» (в 1925 р. перетворене на «Науково-педагогічне товариство»). З 1928 р. діяло «Біологічне товариство», яке цього ж року змінило назву на «Математично-природниче». Воно діяло до 1932 р. [4, с. 178].

Інститут видавав багато підручників. Спочатку цим займалась створена при УВПІ ім. М. Драгоманова окрема видавнича комісія, а з травня 1924 р. – спеціальне видавниче товариство «Сіяч». Його завданням було видання українських наукових книг та спеціальних підручників. «Сіяч» видав 44 назви книг (5506 примірників), що становить 650 аркушів літографічного друку. Книги викладачів вузу виходили і друкарським способом в Українському видавничому фонді у Празі. Про причини створення видавничого фонду М. Шаповал писав: «Саме заложення фонду було рішенням потрібним: коли вже ми поставили свої школи, коли вже мали своє студентство (біля 2 тис.), то зразу побачили трагедію українського народу: школи, студенти, професорія є, а підручників і наукових книг нема» [10, арк. 33]. Упродовж 1924–1927 рр. фондом видано 11 праць викладачів УВПІ ім. М. Драгоманова, зокрема: «Архітектура старокнязівської доби» В. Січинського, «Основи української літературно-наукової критики» Л. Білецького, «Нариси з нової історії Європи»

О. Шульгина, «Триста років українського театру» Д. Антоновича, «Історія кооперації» С. Бородаєвського, «Теорія і практика дошкільного виховання» С. Русової, «Студії з української етнографії та антропології» Ф. Вовка, «Міцність матеріалів» С. Риндика, «Курс аналітичної геометрії» Є. Іваненка тощо. [11, с. 313; 4, с. 177]. Окремо видавались збірники наукових праць інституту. Перший том їх вийшов у 1929 р., другий – у 1933 р. Того ж року побачив світ «Драгоманівський збірник», присвячений життю та діяльності М. Драгоманова [3, с. 488]. Це високий показник для інституту, який діяв у нормальному робочому ритмі буквально неповних три роки.

Інститут проіснував близько 10 років. За цей час у ньому працювали 92 викладачі (з них 80 – українці). Серед них такі відомі вчені, як А. Артемович, В. Барвінський, Л. Білецький, І. Горбачевський, О. Ейхельман, С. Рудницький, С. Русова, В. Сімович, М. Славінський, С. Шелухін, О. Шульгин, В. Щербаківський та низка інших.

З ініціативи УВПІ ім. М. Драгоманова розпочалась праця зі створення у Празі української середньої школи-гімназії, у якій студенти вузу могли б набувати на практиці педагогічний досвід. На початку 1925 р. в українській гімназії розпочалось навчання, а в травні 1926 р. міністерство шкільництва та народної освіти ЧСР зареєструвало її як приватну Українську реформовану реальну гімназію при УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі. Навчання в ній проводилось згідно з програмами відповідних чеських державних гімназій. Гімназія не перебувала постійно у Празі. Упродовж 1927–1937 рр. вона діяла у м. Ржевниці, а в 1937 р. перебралась до м. Модржани. Ці переїзди були спричинені постійним зростанням кількості учнів гімназії, яка, таким чином, постійно відчувала нестачу навчальних приміщень [4, с. 183–186].

Навчання в гімназії було роздільним, що характерно для шкіл того часу. Великою і досить різноманітною була кількість предметів, які вивчались в ній. Власне гімназія мала більшу гуманітарну спрямованість. Учні вивчали лише чотири предмети природничого спрямування, а гуманітарного – більше десяти. Великого значення в гімназії надавалось вивченню іноземних мов, зокрема французької, англійської, німецької, латині та російської.

Заснування української гімназії, яка певною мірою охоплювала дітей українських іммігрантів, можна трактувати як спробу створення системи освіти для українців у ЧСР. В ідеалі це могло б виглядати так: гімназія дає українським дітям середню освіту і готує їх до вступу в українські вузи.

Скорочення обсягів фінансування за програмою «російської допомогової акції» призвело до обстановки непевності у вузі. Ректор УВПІ ім. М. Драгоманова В. Сімович у звіті за 1926–1927 навчальний рік писав: «...в 1926/27 рр. не відбулось нових прийняттів і в інституті був тільки II, III і IV курс, без першого. Це викликало думку, що наша школа найшлася вже в періоді поступеневої ліквідації, що, отже, інститут через 2 роки мусить закінчити своє існування» [9, арк. 2]. 1 січня 1928 р. УВПІ ім. М. Драгоманова був переведений з-під опіки міністерства закордонних справ ЧСР на баланс чехо-словацького міністерства шкільництва і народної освіти. Грошові субсидії для інституту безперервно скорочувались, його залишило багато викладачів, бо спроба перетворити УВПІ ім. М. Драгоманова на науково-дослідний заклад виявилась невдалою. 21 серпня 1931 р. міністерство шкільництва і народної освіти рішенням ч.118.680/31-VIII/1 постановило ліквідувати його до 1 січня 1932 р. Рішенням ч.120.411/31-VIII/1 від 9 жовтня 1931 р. дозволено існування інституту до липня 1932 р. 14 липня 1932 р. ректорат УВПІ ім. М. Драгоманова звернувся до міністерства з проханням дозволити існування інституту до 1 березня 1933 р., «щоб студенти закінчили курс прискореним темпом», але міністерство погодилось фінансувати УВПІ ім. М. Драгоманова лише до 1 грудня 1932 р. [2, арк. 61; 5, арк. 40].

На початку 1933 р. УВПІ ім. М. Драгоманова у Празі припинив своє існування. Бібліотеку інституту, що на час закриття вузу нараховувала 10728 томів, серед них багато видань Київської археографічної комісії, яких не мала жодна чехо-словацька бібліотека, передано до Слов'янської бібліотеки в Празі та до Української гімназії в Модржанах [4, с. 178].

Отже, з 1930 р. розпочалося поступове згортання діяльності інституту, викликане браком фінансування. Спроба перетворити УВПІ ім. М. Драгоманова на науково-дослідний заклад виявилась невдалою, тому на початку 1933 р. він був закритий.

Список використаних джерел

1. Потульницький В. П. Нариси з української політології / В. Потульницький. – К.: Либідь, 1994. – 320 с.; Трощинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / В. П. Трощинський, Інститут соціології НАН України. – Київ: Інтел, 1994. – 259 с.; Політична історія України. XX ст.: У 6 т. Т.5: Українці за межами УРСР (1918–1940) / В. П. Трощинський, А. А. Шевченко, Р. Г. Симоненко. – К., 2003. – 720 с.; Ульяновська С., Ульяновський В. Додатки: Українська наукова і культурницька еміграція у Чехо-Словаччині між двома світовими війнами / С. Ульяновська, В. Ульяновський // Українська культура: Лекції за редакцією Д. Антоновича. – К.: Либідь, 1993. – 592 с. 2. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 3972, оп. 1, спр. 1. 3. Ульяновська С., Ульяновський В. Додатки: Українська наукова і культурницька еміграція у Чехо-Словаччині

між двома світовими війнами / С. Ульяновська, В. Ульяновський // Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. – К.: Либідь, 1993. – 592 с. 4. Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / С. Наріжний. – Прага: б.в., 1942. – Ч. 1. – 372 с. 5. ЦДАВО України, ф. 3972, оп. 1, спр. 20. 6. ЦДАВО, ф. 3972, оп. 1, спр. 43. 7. Череватенко Л. «Я камінь з Божої праці...» / Л. Череватенко // Ольжич О. Незнаному воякові. – К.: Фондація ім. О. Ольжича, 1994. – С.351–424. 8. Слабошпицький М. Доля і муза Олега Ольжича / М. Слабошпицький // ОУН: минуле і майбуття. – К., 1993. – С. 69–75. 9. ЦДАВО України, ф. 3972, оп. 1, спр. 56. 10. ЦДАВО України, ф. 3563, оп. 1, спр. 78. 11. Кугутяк М. Діяльність Українського Громадського Комітету в Чехословаччині / М. Кугутяк // Українська еміграція. Історія і сучасність: Матеріали міжнародних наук. конференцій, присвячених 100-річчю української еміграції до Канади. – Львів, 1992. – С. 309–315.

Андрей Крыськов

**УКРАИНСКИЙ ВЫСОКИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ
ИМЕНИ М. ДРАГОМАНОВА В ПРАГЕ (1923–1933 ГГ.)**

Статья посвящена исследованию вопроса создания и десятилетнего функционирования в Праге украинского высшего учебного заведения по подготовке педагогов. Проанализировано главные результаты деятельности учебного заведения.

Ключевые слова: украинская эмиграция, Чехо-Словакия, Украинский гражданский комитет, издательство, гимназия.

Andriy Kryskov

**UKRAINIAN M. DRAGOMANOV HIGH PEDAGOGICAL
INSTITUTE IN PRAGUE (1923–1933)**

The article is devoted research of question of creation and ten years activity in Prague of Ukrainian higher educational establishment for preparation of teachers. The basic results of activity of educational establishment are analysed.

Key words: Ukrainian emigration, Czecho-Slovakia, Ukrainian public committee, publishing house, gymnasium.

УДК 316.75[7.036.1:791.43] «1930/1940»

Марина Парахіна

**«СОЦІАЛІСТИЧНИЙ РЕАЛІЗМ» РАДЯНСЬКОГО КІНОМИСТЕЦТВА
1930–1940-Х РР.: У ПОШУКАХ ІДЕОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ**

У статті висвітлюються питання історії радянського кіномистецтва у період 1930–1940-х рр., адже саме у цей період партійний контроль за республіканською кінопродукцією ставав все суворішим. Саме радянське кіномистецтво стало знаряддям масової агітації та пропаганди та мало величезне значення для зміцнення тоталітарного режиму та формування сталінізму. Розвиток кіномереж, в межах форсованої індустріалізації держави, дозволив за короткий період перетворити кіно на найбільш дієвий та ефективний засіб агітаційно-пропагандистської роботи. Тож природно, що одним із проблемних питань сучасного вітчизняного кінознавства є національна приналежність кінострічок, створених в Україні за комуністичного режиму.

Ключові слова: Україна, Росія, кінематографія, культура, історія.

Вивчення й аналіз історичного досвіду дасть змогу не лише оптимізувати процес збереження кіноспадщини на сучасному етапі, а й сприятиме більш докладному її вивченню, дасть поштовх для нових пошуків. У силу своєї суспільно-політичної значущості ця проблема неодноразово привертала до себе увагу дослідників. Ті чи інші аспекти висвітлювались в роботах О. Кузюк, Я. Мандрик, В. Мотуз, Р. Росляка та деяких інших дослідників [1–9].

Лиховісні 1932–1933 рр. позначилися в Україні не лише Голодомором – синхронно із цією трагедією розгорнулися системні репресії сталінської окупаційної адміністрації в Україні представників вітчизняної наукової й культурно-освітньої інтелігенції, зокрема представників театральномистецького й кінематографічного світу республіки. Зокрема, 1933 р. в УСРР знищено очолюваний реформатором української сцени Лесем Курбасом театральний колектив «Березіль», який «постачав українській кінематографії акторів та декораторів-оформлювачів фільмів; були розстріляні чи заслані багато письменників, які брали участь в українському кіні як кіносценаристи (Д. Бузько, М. Йогансен, А. Панів, Б. Тенета, В. Гжицький, Г. Епик та ін.)» [10, с. 41].